

HRANICE, ROZHRAŇÍ, MEZE A FRONTY OTOKARA FISCHERA

Petrbok, Václav – Stašková, Alice – Zbytovský, Štěpán (eds.). *Otokar Fischer (1883–1938): Ein Prager Intellektueller zwischen Dichtung und Wissenschaft*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau 2020. 545 s.

Mirek Němec

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

mireknemec@hotmail.com

„Mým profesorem obzvlášť ctěným byl Otokar Fischer, germanista a literární vědec širokého záběru, básník, dramatik a kongeniální překladatel, fascinující osobnost, jehož každá přednáška a každá hodina semináře působila jako povznášející kulturní zážitek [...]“¹ Subjektivní charakteristika doyena československé germanistiky druhé poloviny 20. století Eduarda Goldstückerova motivuje k tomu, začíst se do více než 500 stran konferenčního sborníku, který je výše zmíněné renesanční osobnosti věnován. Kniha vyšla jako patnáctý svazek renomované německojazyčné řady „Intelektuální Praha v 19. a 20. století“. Na základě biografii vybraných osobností jednotlivé svazky řady velmi plasticky ukazují komplexitu multikulturního soužití Čechů, Němců a Židů především – ale nejen – v „tripolis Praga“. Představovaný sborník však sérii významnou měrou obohacuje: v postavě Otokara Fischera je vůbec poprvé představen intelektuál první třetiny 20. století, který se celý svůj život aktivně a v mnoha různorodých aspektech angažoval pro rozvoj a prospěch české kultury a vědy a československé politiky. Determinován svým multikulturním a bilingvním rodinným zázemím a studiem germanistiky a romanistiky dokázal tento polyhistor do českého kulturního prostředí přenést mnohé duchovní a ideové statky a současně exportovat výsledky české literární vědy a kultury do zahraničního prostředí. Jako česky, německy a francouzsky píšící kulturní zprostředkovatel židovského původu dokázal překonávat hranice nejen mezi jazyky, národy a mentalitami, ale i mezi obory.

Vydání sborníku předcházela v květnu 2013 v Praze uspořádaná dvojjazyčná konference, kterou organizátoři a vydavatelé sborníku nazvali případně: „In Grenzgebieten / V rozhraních“. Právě titul konference v češtině výrazněji vystihuje podstatu snažení Otokara Fischera. Neevokuje tak silně jako německý titul život „na hranici“, nebo dokonce „v pohraničí“, tedy na geografickém či oborovém pomezí, ale svou, z informačních technologií převzatou, sémantikou dokáže zdůraznit i klíčové postavení v centru komunikačních proudů. *Interface*, *Schnittstelle* či rozhraní je charakteristika Fischerovi bytostně vlastní, sám tak nazval jeden ze svých textů z roku 1913, neboť právě tato pozice mu umožnila dennodenní kontakt s rozličnými myšlenkami, názory, ideologiemi a přístupy, které ho výrazně inspirovaly a které mu umožňovaly záviděníhodný vhled do mnohých dobových diskurzů.

1 Goldstücker, Eduard. *Vzpomínky: 1913–1945*, Praha: G plus G, 2003, s. 59.

Fischerovo pozice „na rozhraních“ se stala určujícím aspektem i pro autory příspěvků ve sborníku. Velká většina z nich pozitivně reflektuje jeho komunikační a propojovací činnost. Proto se v titulech článků tak často vyskytuje spojka „a“ následující po jménu Fischerově. Jeho osoba je tak zapletena do pestrých společenských kontextů a hustých, a někdy snad až marginálních, sítí mezilidských vztahů. Přesto je škoda, že vztahy s mnohými důležitými osobnostmi jsou tematizovány pouze příležitostně nebo vůbec. Zajímavé by bylo sledovat vzájemné obohacování a konflikty s kolegou Arne Novákem či jiným *enfant terrible* českého kulturního života, s F. X. Šaldou. Plánovaný text o spojitostech i roznicích pohledu s Karlem Krausem (např. na dílo Heinricha Heineho) v roce 2016 zemřelý Kurt Krolop pravděpodobně již nedopsal. Zda a kdy si tyto osobnosti rozuměly v otázkách uměleckých, především v otázkách literární a divadelní kritiky, a jaké stanovisko zaujaly vůči překotnému geopolitickému vývoji po skončení první světové války, zůstává nezodpovězeno. Závažným desideratem je oblast překladu, jemuž se Fischer intenzivně věnoval. Uvítal bych i více textů zabývajících se explicitně a především hlouběji jeho původní literární a dramatickou tvorbou. Sborník ukazuje, že sledovat aktivity Otokara Fischera při hledání a nacházení, vnímání, překračování hranic i narážení na ně během jeho pětapadesátiletého života nedokáže zmapovat ani třiaadvacet vědců různých oborů na více než pěti stech stranách.

Jednoznačně převažují články kulturněhistorické. První blok příspěvků je laděn biograficky a sleduje Fischerova léta učňovská a vandrovní. Václav Petrbok sleduje Fischerovu rodinnou a školní socializaci a všímá si především jeho jazykového zázemí. Dvě mateřštiny — češtinu a němčinu — spojuje Fischer i ve své autobiograficky laděné lyrice. Michal Topor na základě analýzy převážně rodinné dvojazyčné korespondence podává zprávu o Fischerově zahraničním studiu na Královské univerzitě Bedřicha Viléma (dnešní Humboldtova univerzita) v akademickém roce 1903/1904. Fischer se, nejen díky rodinnému zázemí, dokázal prosadit v moderní metropoli, ale především se plně emancipoval od pražského prostředí. Jak v akademické, tak v umělecké i politické rovině se pro něho tyto dva semestry staly silným iniciačním zážitkem. Michala Frank Barnová pak triádu biografických příspěvků završuje pohledem na Fischerův vztah k jeho druhé ženě, malířce Vlastě Vostřebalové (1898–1963). Autorka se k Fischerově osobě přibližuje z perspektivy emancipované ženy. V popředí stojí umělecké souznění páru, které dokáže propojit vizuální a slovesný svět. Navzdory této možnosti originální komunikace jejich společný život po necelých čtyřech letech končí odloučením a rozvodem.

Kateřina Čapková otevírá blok pěti kulturněhistorických příspěvků, jejichž ústředními tématy je Fischerovo hledání hranic vlastní národní identity a otázky nacionalismu i v akademickém prostředí. Sama se zabývá vztahem k židovství jako národní kategorii. V tomto kontextu je výstižná Fischerova vlastní charakteristika z listopadu 1922: „Ale já nejsem ani to, ani ono — ,jmenuji se ani ani““ (s. 127). Autostylizaci hybridní a nestálé identity oponuje následující článek z pera Marie-Odile Thirouinové. Lyonská znalkyně duchovního prostředí evropských intelektuálů ve svém článku neanalyzuje jen Fischerův poměr k francouzské a belgické kultuře, jak skromný titul článku sugeruje, ale zasazuje Fischerovu mnohovrstevnatou osobnost do vztahového trojúhelníku: česko-, německo- a francouzskojazyčné kultury. Fischer vnímal dynamiku kulturněpolitického vývoje v nacionálně vypjaté meziválečné

době, ale věřil, že lidé dokáží dané problémy a nacionální třenicí překonat. Mezilidské vztahy napříč národy a kulturami pomohou vytvořit duchovní síť a založit nadnárodní sdružení „lidí dobré vůle“ (s. 170). Takto vzniklé evropanství malých i velkých národů zabrání nacionalistické explozi, aniž by potřebovalo nivelizovat hranice, protože je dokáže překladem a vzájemným kontaktem permanentně překonávat. Pozoruhodný je v tomto kontextu aspekt židovství, k němuž měl Fischer komplikovaný vztah. Sám ho musel prožívat jako bolestnou tíhu, přesto v něm viděl potenciál pro svou humanistickou vizi.

Hranice Fischerovi pomáhaly orientovat se a tím nacházet vlastní postavení. Toto zjištění podtrhuje i příspěvek Barbory Šrámkové, která se zabývá Fischerovým vztahem k pražské německé literatuře. Stojí za to připomenout, že tento dnes již ustálený termín Fischer používal pravděpodobně jako vůbec první germanista (s. 182). V současné germanistické diskusi však pojem vyvolává kontroverze kvůli „marxistickému pláštíku“, jež přes fenomén pražské německé literatury levicovní literární historici, především Eduard Goldstücker, v šedesátých letech přehodili. I Fischer však s tímto označením narazil. F. X. Šalda termín s přispěním národovecké argumentace ostře odmítal. V tomto kontextu překvapuje, že Fischerovu pozornost (odhlédneme-li od vedení vůbec první germanistické disertace o Kafkově literárním díle na Karlově univerzitě; s. 188), Kafka coby dnešní ikona multikulturního prostředí meziválečné Prahy neupoutal.

Akademické pracoviště Otokara Fischera přibližují další dva příspěvky. Lenka Vodrážková se zabývá jeho vztahem ke staršímu kolegovi Arnoštu V. Krausovi. Ačkoliv se Fischer zdá být pokračovatelem mezioborové germanoslavistiky, kterou Kraus významně podnítl, je zřejmé, že podstatný vliv na něho měl v tomto kontextu především August Sauer, jehož byl Fischer oblíbeným žákem. Právě zaslužený vedoucí germanistiky na Německé univerzitě v Praze byl ovšem i absolutní autoritou, která dalšího Fischera přítele z řad germanistů odmítla habilitovat, jak připomíná Ralf Klausnitzer v textu o Josefu Körnerovi. Oba germanistické příspěvky předznamenávají další dva bloky s celkem dvanácti příspěvky k jednotlivým tématům literárněvědné práce Otokara Fischera.

Zdárné uvedení do problematiky se povedlo Danielu Vojtěchovi, který Fischera představuje jako nespoutaného a nebojácného akademika. Metodu práce tohoto „kritického individualisty“ (Arne Novák) a „panestetisty“ (Vojtěch Jirát) charakterizoval právě jeho mladší kolega Jirát jako „psychologický impresionismus“ (s. 248 n.). Literární vědec Fischer se nepodřizoval přísnosti žádné vědecké metody, ale významnou roli v jeho bádání hrála vlastní intuice a vzájemné obohacování vědy a umění, po- tažmo vědy a literatury. Tím se ocital v postavení mezi názorovými proudy, ale také v centru změny vědeckých paradigmat. Daniel Řehák ve svém přehledovém textu sleduje inspirace a tvůrčí aspirace Fischerovy lyrické tvorby. Obzvláště zajímavá pasáž se týká Fischerovy obhajoby volného verše, jenž mu umožnil spontánnější vyjádření jeho psyché a myšlenek, a tím stírání hranic mezi světem reálným a fantaskním. Myriam Isabell Richterová a Hans-Harald Müller v dalším příspěvku shrnují vývoj mladého akademika do roku 1914 a právem poukazují na jeho článek „Über den Anteil des künstlerischen Instinkts an literaturhistorischer Forschung“ (O podílu uměleckého instinktu na literárněhistorickém výzkumu; 1914), který je pro Fischerovo akademické působení určitě zásadní. Věrný tomuto principu se mladý literární vědec

dokázal otevřít psychoanalýze, ale neudělal z ní nekriticky přijímaný fetiš. Není příliš překvapivé, že Fischera-vědce i Fischera-umělce zaujala problematika jazyka jako nástroje komunikace.

Jazykové skepsi a kritice jazyka se Fischer věnoval ve své významné stati „O nevyslovitelném“ (1909), kterou reflektuje vícero příspěvků. Explicitně se objevuje u dvou. Irina Wutsdorffová nejprve hledá a nachází možné koincidence a paralely v přemýšlení o literárním díle mezi Fischerovou interpretací umělecké afázie a „sémantickým gestem“ Jana Mukařovského. Právě zde se projevuje Fischerova „mezipozice“ (s. 292), kdy se jako literární vědec pohybuje mezi různými metodami, ale dokáže jazykovou skepsi vnímat i z perspektivy umělce jako iniciační k tvůrčí činnosti. „Nevyslovitelné“ ho též fascinovalo i v klasických literárních dílech, vůbec poprvé u Heinricha von Kleista, jak upozorňuje Dieter Heimböckel. Jeho článek přesvědčivě dokazuje příspěvek českého germanisty nejen k tehdy moderním otázkám jazyka, ale především k znovuobjevení Kleista po roce 1900. Fischer viděl Kleista jako předchůdce autorů vídeňské moderny.

Právě zájmem o ni se zabírají další dva literárněhistorické příspěvky. Lucie Merhautová připomíná Fischerovo přemýšlení nad texty Arthura Schnitzlera a Hugo von Hofmannsthal. Fischer patřil mezi jejich první české překladatele a propagátory a nechal se jimi inspirovat (s. 429). Je s podivem, že Fischerův překlad stěžejního Hofmannsthalova díla o krizi jazyka „Ein Brief“ (Dopis lorda Chandose) nebyl v časopise *Lumír* otištěn. Štěpán Zbytovský v podobném duchu prezentuje Fischerův zájem o dílo Franka Wedekinda, jež ho stejně jako Hofmannsthalovo zaujalo již během studijního pobytu v Berlíně.

Za pionýrský čin považuje Claus Zittel hned z několika důvodů Fischerovu recepci Nietzscheho. Kromě samotného překládání do češtiny a obhajoby Nietzscheho v politickém kontextu po nástupu nacionálních socialistů v Německu k moci Zittel zdůrazňuje především Fischerův zájem o jeho estetické spisy. Díky tomu se Fischerovi daří včlenit Nietzscheho do evropské literární historie. Originální je taktéž Fischerovo produktivní úsilí zúročit myšlenku „věčného návratu“ v literární vědě ve spojitosti s fenoménem *déjà vu*. Problém vzpomínání rozvíjí ve svém článku Manfred Weinberg. Stejně jako Zittel i on uznává zásluhy Fischera jako osobitého literárního vědce, který předjímal moderní recepční estetiku, v níž je proces vzpomínání zohledněn jak při koncepci, tak jako obsah literárního díla. Vedle biografii o Kleistovi a Nietzschem napsal Fischer ještě dvousvazkovou práci o Heinrichu Heinovi. Alice Stašková ve svém komplexním příspěvku poukazuje na biografickou podobnost postavení Heineho a Fischera: oba byli židovského původu a rozkročení mezi jazykově odlišnými kulturami. Poté názorně vysvětluje strategii Fischerovy filologické práce, v níž propojoval konstruktivní zhodnocení svého obapolného talentu filologa a básníka a metodické kombinování vědy s uměním.

Autoři dosud představených příspěvků zdůrazňují především Fischerovu originalitu myšlení, přínos a zásluhy pro literární vědu, evropskou kulturu, česko-německé vztahy nebo českou germanistiku; ve sborníku jsou nicméně zastoupeny i dva příspěvky, které se snaží odhalit limity jeho činnosti. Steffen Höhne se zabývá Fischerovým habilitačním spisem o snech v románu Gottfrieda Kellera *Zelený Jindřich* v kontextu literární vědy. Je s podivem, že se Fischer po habilitační rozpravě v roce 1908 tímto švýcarským klasikem již nikdy nezabýval. Podle Höhneho se Fischer sice

přiblížil k psychoanalytickému přístupu v titulu své práce, této perspektivě však nedostál. Tím promarnil šanci předjímat i dnešní mainstreamový výklad Kellerova románu, který právě psychoanalytickou perspektivu favorizuje, a souzněl s tehdejší germanistickou praxí. V tomto bodě se Höhne rozchází s nazíráním René Welleka, aniž by se však s jeho anglickojazyčnou prací *A History of Modern Criticism VII: German, Russian, and Eastern European Criticism, 1900–1950* (1991) kriticky vyrovnal. Důležité ovšem je, že poukazuje na problém člověka stojícího na rozhraní různých zájmů, v tomto případě oborových, kariérních, ale nakonec i národně-kulturních. Filip Charvát analyzuje Fischerovo psychoanalytické hledisko a srovnává přístup k „duši“ vědce Fischera s literárními texty Richarda Weinerja. Tím rozvíjí Höhnovu tezi a dochází na základě teoretických statí k podobnému výsledku: „Fischer nezastává dogmaticky žádný metodologický přístup, ovšem také žádný z teoretických způsobů výkladu dále detailně nerozvíjí“ (s. 340). Tento závěr se podobá výsledku práce italské literární vědkyně Annalisy Cosentinové. Ta Fischerovu literární psychologii umísťuje do dobového kontextu české literární vědy, což ji umožňuje najít alespoň souputníky. Charvátovo srovnání je podnětné i z jiného pohledu: vnímáme-li Weinerja jako český protějšek Kafky, nabízí se otázka, zda Fischerovi Weinerovo literární dílo také uniklo.

Závěr sborníku tvoří opět tři kulturněhistorické texty, které dosavadní poznatky v jednotlivostech doplňují. Petra Ježková se zabývá Fischerovou činností v roli šéfa činohry Národního divadla, již vykonával od listopadu 1935 do své smrti v den anšlusu Rakouska 12. března 1938. Nepřekvapí, že v této politicky vypjaté době nejen v umění upřednostňoval společenskou angažovanost. Této tematice se na konkrétních příkladech věnují články o Kleistově recepci v nacionálněsocialistické kultuře od Martina Mauracha a text Zuzany Duchkové o Fischerově roli při pomoci uprchlíkům z Německa po roce 1933.

U příležitosti výročí sta let od Fišerova narození v roce 1983 publikovala Jarmila Mourková v *České literatuře* článek „K problematice osobnosti Otokara Fischera v letech 1908–1918“. Autorka v něm shrnuje jednotlivé roviny Fischerových různorodých vědeckých i uměleckých aktivit a Fischera představuje jako „mimořádně silnou a tvůrčí osobnost“, která hranice cítí, nachází, bourá i překračuje, ale i vytváří. Bývalo by velmi přínosné, kdyby Mourkové teze neušly pozornosti autorů jednotlivých příspěvků a ti se s nimi kriticky vyrovnali.

Jednotlivé příspěvky sborníku charakteristiku Mourkové spíše potvrzují a Fischera ukazují jako intelektuála, který beze všeho naplňuje charakteristiku od Jürgen Habermase z roku 1977 rozvinutou na příkladu Heinricha Heineho. I Fischer se dá považovat za zářný příklad aristokracie ducha, *Geistesadel*, který však nedůvěřoval „tribunalizaci“ (*Tribunalisierung*) umění a doktrinalizaci vědy. Důležitým znakem takového intelektuála bylo aktivní jednání a snaha varovat před potenciálním nebezpečím ohrožujícím lidskou společnost.

Velkou přidanou hodnotou sborníku je skutečnost, že se obrací k německojazyčným čtenářům. Mnohý z Fischerových objevitelských výkonů tak dostává možnost být v těchto kruzích vůbec poprvé recipován a zohledněn v literárněvědných příručkách a sekundární literatuře. Dnešní české germanisty by mělo zaujmout, jak závatně se jejich obor a jejich společenská role oproti době Fischerově změnily. Rozvrat české germanistiky způsobila — a dokazuje to nejen tragický osud Fischerův a jeho

kolegů — nacistická okupace a následné období budování beztrždní, ale také bezduché společnosti. Nicméně i výsledky současné tržní germanistiky lze jen těžko porovnávat s těmi z Fischerovy doby. Sborník tak otevírá prostor pro historickou reflexi vědního oboru, upozorňuje na položené základy, přetržené tradice a nevyslyšené odkazy. Starší Fischerův souputník Arnošt V. Kraus ve svém autobiografickém textu vzpomněl na již zemřelého mladšího kolegu: „Z těch, kdo přišli po mně, byl Otokar Fischer, bohem požehnaný básník a badatel, darem, kterého tobě [národe český] osud dopřál, aby ti sloužil [...]“²

2 Kraus, Arnošt V. „Řeč o věnci“. In *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky*. Ed. Václav Petrbok. Praha: Academia, 2015, s. 366.